

خوانش مولد پیشینه‌های معماری ایران با هدف آشکارسازی تمهیدات فرمی به کار رفته در رابطه تزئین و معماری

چکیده

پژوهش حاضر از شیوه جدیدی برای خوانش تزئینات سخن به میان می‌آورد که نه مانند مطالعات پیشین در این زمینه درگیر تفسیر اهداف تزئینات باشد و نه درگیر توصیف پیامدهای آن؛ در عوض به خوانش نسبت میان تزئین و معماری می‌پردازد، که می‌تواند ابعاد تازه‌ای از تحولات درونی فرم معماری را برای ما آشکار سازد. اهمیت، تنوع و پیچیدگی تزئینات در معماری ایران، لزوم بررسی همه‌جانبه آن را دوچندان می‌کند و بر لزوم بهره‌گیری از انواع استراتژی‌های خوانش معماری تأکید می‌کند. به این منظور، مقاله پیش رو با تأکید بر اهمیت کاوش در ظرفیت سازمانی فرم پیشینه‌های معماری قصد دارد با خوانش تزئینات از طریق یک رویکرد فرمی، طبیعت تمهیدات فرمی و روابط و حالاتی که در طول تاریخ معماری ایران می‌توانند میان معماری و تزئینات (تزئین و شیء میزبان) میانجی‌گری کنند را آشکار سازد. این تمهیدات با توجه به چارچوبی که توسط «رابطه تمهید و ماده» متعلق به نقد فرمالیستی ادبیات روسیه ایجاد شده مورد بررسی قرار گرفته‌اند. رابطه تمهید و ماده هم به‌عنوان چارچوبی که می‌توان از طریق آن فرم معماری را در تمامیت خود درک کرد و مورد بررسی قرار داد و هم به‌عنوان روشی که می‌تواند به‌منظور تجزیه و تحلیل مولد پیشینه‌های معماری مورد استفاده قرار گیرد، در نظر گرفته شده است. این شیوه از ویژگی‌های بصری یا خودارجاعی تمهیدات چشم‌پوشی نمی‌کند اما هدف اصلیش آشکارسازی نقش ابزاری تمهیدات فرمی است و با خوانش تزئین به‌مثابه یکی از مؤلفه‌های فرم و آشکارسازی رابطه آن با سازمان فرمی معماری تلاش می‌کند دیگرام‌های گوناگونی را با هدف تبیین نسبت میان تزئین و معماری و به‌عنوان واژگان جدیدی برای گسترش مرزهای دیسیپلین معماری ارائه کند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی حالات گوناگون رابطه بین تزئین و شیء میزبان (معماری).
۲. آشکارسازی طبیعت تمهیدات فرمی در رابطه میان معماری و تزئینات.

سؤالات پژوهش:

۱. در معماری رابطه بین تزئین و شیء میزبان شامل چه حالت‌هایی می‌تواند باشد؟
۲. تزئینات چگونه در سازمان فرم معماری منعکس می‌شوند؟

کلیدواژه‌ها: خوانش مولد، پیشینه‌های معماری ایران، تمهیدات فرمی، رابطه تزئین و معماری.

مقدمه

مرور مطالعات معماری ایران تا به امروز نشان می‌دهد که عموم پژوهش‌ها و خوانش‌های انجام‌شده در زمینه تزئینات را می‌توان در سه دسته‌بندی کلی قرار داد. مطالعات دسته اول به تشریح شیوه اجرایی تزئینات و شناسایی ابعاد فنی و تکنیکی آن پرداخته است؛ دسته دوم به توصیف پیامدهای تزئینات بناهای ارزشمند به‌مثابه مجموعه‌ای از داده‌های زیبایی‌شناسانه که ادراک حسی را برمی‌انگیزند پرداخته است. در نهایت، دسته سوم به تفسیر اهداف تزئینات به‌مثابه مجموعه‌ای از رمزا و نمادها پرداخته و آن‌ها را مورد رمزگشایی قرار داده است. اهمیت، تنوع و پیچیدگی تزئینات در معماری ایران، لزوم بررسی همه‌جانبه آن را دوچندان می‌کند و ایجاب می‌نماید که چنین پژوهش‌هایی با بهره‌گیری از سایر استراتژی‌های خوانش تکمیل گردند. بنابراین می‌توان از یک شیوه دیگر برای خوانش تزئینات معماری در ایران سخن گفت که نه به تفسیر اهداف تزئینات و نه به توصیف پیامدهای آن بپردازد. این شیوه در عوض به خوانش نسبت میان تزئین و معماری و آشکارسازی حالات مختلف این رابطه متمرکز می‌گردد.

برای درک این موضوع اشاره به ریشه‌شناسی واژه تزئین مفید خواهد بود، فعل باستانی و لاتین "Ornale" به معنای آراستن چیزی به "Ornamentum" است؛ در نتیجه، تزئین را به‌طور ضمنی به‌عنوان یک عضو مکمل برای آن چیز تعریف می‌کند؛ به این معنی که یک تزئین وجود دارد و یک چیزی برای تزئین شدن؛ بنابراین تزئینات برای وجود به یک شیء (شیء میزبان) نیاز دارند^۱. در همین راستا، دوگانگی و رابطه بین تزئین و میزبان آن، به یک اصل اساسی در گفتمان معماری پیرامون تزئینات تبدیل می‌شود؛ اصلی که این سؤالات را به‌وجود می‌آورد که آیا باید تمایز بصری میان تزئین و فرم اولیه میزبان، مشخص و قابل‌شناسایی باقی بماند؟ یا در معماری می‌تواند ترکیبی میان تزئینات و فرم ساختار اصلی اتفاق بیفتد؟ یا ... این‌ها سؤالاتی است که این مقاله سعی دارد از طریق کاوش در چگونگی بروز تزئینات در سازمان فرمی معماری به آن‌ها پاسخ دهد، که می‌تواند استراتژی‌های گوناگون طراحی در قبال تزئین کردن و همچنین ابعاد تازه‌ای از تحولات درونی فرم معماری را برای ما آشکار سازد.

اگر معماری به‌عنوان یک دیسپلین دارای شکلی از دانش باشد، بخشی از این دانش را می‌توان در سازمان درونی فرم آن یافت. در این مقاله تزئین به‌مثابه یکی از مؤلفه‌های فرم معماری و از طریق یک رویکرد فرمی مورد خوانش قرار می‌گیرد تا دانش نهفته در پیشینه‌های معماری ایران در این زمینه استخراج و آشکار گردد. این دانش در اینجا نه درباره تزئین بلکه درباره چگونگی بروز آن در فرم معماری است و به‌جای پرداختن به اهداف و پیامدهای تزئینات این امکان را به‌وجود می‌آورد که بر ابعاد درون دیسپلینی تزئین و مناسبات آن با دیگر مؤلفه‌های فرم معماری تمرکز کرد. این مسئله می‌تواند یک فرآیند مولد را بنیاد نهد و از طریق استخراج یک سنت پنهان از تزئینات در معماری ایران، در تولیدات طراحانه آینده مورد بررسی عملی قرار گیرد و امکان پیشبرد مرزهای این سنت را فراهم نماید.

مهم‌ترین پارامتری که در قبال این موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد، مسئله نحو است که به ما امکان می‌دهد تزئین را به‌عنوان عنصری در تعامل با سازمان فرم معماری مورد بررسی قرار دهیم و به‌جای تمرکز روی پدیده‌ها بر روابط میان آن‌ها تمرکز کنیم. با جلب کردن توجه از پدیده‌ها بر رابطه میان آن‌ها، این رویکرد بر ظرفیت سازمانی تمهیدات معماری به‌عنوان ابزاری برای طراحی تأکید می‌کند و فهم مرسوم از فرم معماری صرفاً به‌عنوان ظاهر خارجی یک ساختمان را مورد پرسش قرار می‌دهد. درک جنبه ابزاری فرم معماری، بدون فراتر رفتن از صورت‌بندی‌های متعارف که فرم را با استفاده از مفاهیم متضاد مانند محتوا، معنا یا عملکرد تعریف می‌کنند دشوار است. تلاش به‌منظور جداسازی مفهوم

^۱ Kent Bloomer- The Necessity for Ornament - lecture ۲۰۰۸-۱۰-۳۰, AA school of Architecture (https://www.youtube.com/watch?v=GzGkNCjT_pc)

فرم از این مفاهیم، بیان مشخصی از فرم معماری را پیشنهاد می‌دهد که یا یک چیز مستقل است که بر روابط فرمی خود ارجاع می‌دهد و یا یک تصویر بیرونی است که بر یک طرحواره عملکردی متعلق است. در نهایت، ظرفیت ابزاری فرم معماری از گفتمان‌های فرمی که مبتنی بر دوگانگی‌های متعارف ذکر شده برقرار شده‌اند، مستثنی می‌شود و نیازمند صورت‌بندی جدیدی است که فرم معماری را در تمامیت خودش دربر بگیرد.

در این راستا، با اشاره بر اهمیت کاوش در ظرفیت‌های معماری فرم پیشینه‌های معماری این مقاله از مفاهیم تمهید و ماده که در سنت فرمی نقد ادبی به آن اشاره شده بهره می‌برد که در نتیجه آن رابطه تمهید و ماده به جای یک مدل زبانی، به دلیل ظرفیتش به‌عنوان چارچوبی که امکان درک و مطالعه یک اثر را در پیچیدگی فرمی آن فراهم می‌کند، در نظر گرفته می‌شود. ارتباط تمهید و ماده می‌تواند به‌عنوان یک رویکرد راه‌گشا در نقد و خوانش مولد آثار معماری نیز مورد استفاده قرار گیرد و ظرفیت‌های جدیدی از فرمالیسم روسی را به‌منظور بازنگری در دامنه عملکرد فرمالیسم در معماری آشکار سازد. فرآیند آشکارسازی و مطالعه تمهیدات فرمی در معماری مستلزم یک روش خوانش است، از ۱۹۹۰ به بعد با آگاهی از کاستی‌های نگاه به فرم معماری از منظر دوگانگی‌های متعارف، رویکردهای فرمی مبتنی بر ایده دیاگرام دوباره مطرح شدند. این رویکردهای دیاگراماتیک با وارد کردن استراتژی‌های گوناگون قصد دارند شیوه‌های طراحی را ایجاد کنند که به طرز خلاقانه‌ای ابعاد پیچیده مسائل طراحی را به یک سازماندهی فرمی در معماری تبدیل کنند.

نتیجه‌گیری

به‌منظور آشکارسازی تمهیدات فرمی، همان‌طور که در چارچوب نظری مورد بحث قرار گرفت، مسئله اصلی در این روش مواجهه با پیشینه‌های معماری به‌عنوان منبع دانش برای تولید فرم است و با علم به این موضوع که معماری قلمروهای گوناگونی از جنبه‌های عملکردی، سازه‌ای، اجتماعی، فرهنگی و... را دربر می‌گیرد بدون حذف و انکار آن‌ها صرفاً بر روی خوانش فرم معماری متمرکز است زیرا در نهایت حوزه ایده‌های طراحی را قلمرو فرمی معماری می‌داند. این ایده‌ها که در حقیقت راه‌حل‌ها و تمهیدات معماری در سطوح و موقعیت‌های گوناگون و در پاسخ به مسائل مختلف طراحی هستند، می‌توانند دوباره اجزاء و عناصر گوناگون معماری، چگونگی ارتباط بین اجزاء و ارتباط اجزاء با کل، یا حتی استراتژی‌هایی به‌منظور سازماندهی ارتباط بین سیستم ساختاری، فضا و توده در معماری باشند که در قالب فرم آن صورت‌بندی می‌شوند. بنابراین برای آشکارسازی تمهیدات پنهان تزئینات در این روش باید تزئینات را به‌عنوان یکی از عناصر درونی فرم معماری در نظر گرفت و سپس تمهیدات گوناگون میان این عنصر با کل را استخراج و آشکار کرد. دیاگرام‌های زیر در جهت آشکارسازی چنین تمهیداتی ارائه شده‌اند و بجای صحبت پیرامون نقوش به خوانش ایده چگونگی بروز تزئینات در سازمان فرمی معماری پرداخته‌اند که نشان می‌دهد تزئین نیز از طریق روابط خود می‌تواند به تولید دانش درون دیسیپلین معماری بپردازد. از طریق این تمهیدات، روش‌های گوناگون تزئینات را می‌توان در دسته‌بندی‌های کلی قرار داد و بدین ترتیب، اصول فرمی به‌عنوان یک کاتالوگ و مجموعه‌ای از راه‌حل‌های طراحی در نظر گرفته می‌شوند که قابلیت استفاده در زمینه‌ها و زمان‌های گوناگون طراحی را دارند و می‌توانند با روش‌ها و تمهیدات جدید تکمیل گردند. در نتیجه، این روش مطالعه آثار، پایانی باز دارد و می‌توان از طریق آن مدل‌های مختلف ارتباط را استخراج کرد. چند مثال از این مدل‌ها توسط دیاگرام ارائه شده‌اند.

ترکیب تزئین و
شیء میزبان(معماری)
آجرکاری
گره سازی
خاتم کاری
...

انطباق تزئین و
شیء میزبان(معماری)
کاشی کاری
نگارگری
آینه کاری
...

عدم انطباق تزئین و
شیء میزبان(معماری)
مقرنس کاری
حجاری
برجسته سازی
...

نمودار ۳. دیاگرام تمهیدات گوناگون در رابطه نسبت میان تزئین و شیء میزبان (معماری) (منبع: نگارندگان)

در دیاگرام نخست، تزئین و معماری (شیء میزبان) با هم ترکیب شده‌اند و در آن تمهید ترکیب تزئین و شیء میزبان آشکار شده است. در دیاگرام دوم، تزئین از معماری (شیء میزبان) تبعیت می‌کند و در آن تمهید انطباق تزئین و شیء میزبان آشکار شده و در دیاگرام سوم، تزئین هویت مستقل خود را دارد و از تمهید عدم انطباق تزئین و شیء میزبان پیروی می‌کند.

البته بیان این تمهیدات درباره تزئینات و ارتباطش با معماری صرفاً توصیفی از حالات این رابطه نیست بلکه از لحاظ فنی برای ما روشن می‌سازد که تمهید ترکیب و یا تداوم ساختاری بین تزئینات و معماری یکی از موضوعات اصلی در طراحی تزئینات نیز هست. همچنین این مقاله خوانش فرمی را به جای رویکردی از بالا به پایین که با فرم ظاهری بیرونی آغاز می‌شود، به‌عنوان یک راه‌حل پایین به بالا در طراحی معماری و مرتبط با روابط درونی بین اجزاء مختلف کار طراحی تعریف می‌کند. به‌علاوه خوانش مولد پیشینه‌ها به‌منظور آشکارسازی تمهیدات و برقراری ارتباط میان تمهیدات در طول تاریخ از طریق این دیاگرام‌ها برای معماری این امکان را فراهم می‌سازد که بتوان جهت‌گیری‌های مختلف پیرامون یک موضوع خاص را درون دیسپلین معماری آشکار ساخت و اینکه به‌طور هم‌زمان پاسخ‌های متغیری در شرایط گوناگون و متناسب با معیارهای سازه‌ای، محیطی و زیبایی‌شناختی ایجاد کرد. بدین ترتیب، پیامدهای آن هم در فرآیند طراحی و هم در نقد آثار معماری مورد استفاده قرار می‌گیرد. شاید صدها تمهید دیگر در این زمینه وجود داشته باشد، که می‌توانیم آن‌ها را در پروژه‌های مختلف تشخیص دهیم. درحقیقت، این‌ها واژگان کاملاً جدیدی هستند که برای گسترش مرزهای دیسپلین معماری موردنیازند. چنین تلاشی به‌منظور افشای تمهیدات معماری به‌کار رفته در پیشینه‌ها و بحث پیرامون ظرفیت این تمهیدات به‌منظور پاسخگویی به مسائل طراحی می‌تواند به فرآیند یادگیری ما از سنت معماری یاری دهد.

فهرست منابع و مآخذ:

- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۸۰). کتاب ایران. تهران: نشر بین‌المللی المهدی.
- انصاری‌نیا، جمال. (۱۳۶۰). «هنر مقرنس‌سازی در آثار معماری ایران». نشریه موزه‌ها، شماره ۱، ۱۵.
- ظفرمند، سیدجواد. (۱۳۸۴). «چیستی فرم در هنر». رشد آموزش هنر، شماره ۴، ۹.
- ممانی، حمید؛ یاری، فهیمه و سعید حقیر، سعید. (۱۳۹۷). «مؤلفه‌های معماری ایرانی-اسلامی و نقش هویت‌بخش تزئینات». فصلنامه هنر و تمدن شرق، شماره ۲۱، ۳۹.
- Allen. S. (۱۹۹۸). "Diagrams Matter". ANY Magazine. No. ۲۳
- Berkel. B & Caroline, B. (۱۹۹۸). "Diagram Work". ANY Magazine. No. ۲۳
- Boris, E. (۱۹۲۲). Molodoj Tolstoj. Petrograd, p. ۸
- Bertens, H. (۲۰۱۴). Literary Theory: The Basics. Abingdon, Oxon: Routledge, p. ۳۲
- Erlich. V. (۱۹۸۵). Russian Formalism, History and Doctrine. London: Yale University Press
- Mukarovsky, J. (۱۹۷۰). *Aesthetic Function, Norm, and Value as Social Facts*. Trans. Mark E. Suino. Michigan: University of Michigan, Digital Print. Pp ۸-۹.
- Panofsky. E. (۱۹۶۸). Idea: A Concept in Art History. Columbia: Univ. South Carolina Press, p. ۱۷
- Sartre. J. (۱۹۸۸). "What is Literature?" and other Essays. Cambridge: Harvard Univ Press
- Schklovsky. V. (۱۹۹۸). Art as Device. In Theory of Prose. Elmwood Park: Dalkey Archieve Press
- Somol. R.E. (۱۹۹۸). The Diagram of Matter. ANY Magazine. No. ۲۳
- Sherwood. R. (۱۹۷۳). Viktor Shklovsky and the Development of Early Formalist Theory on Prose Literature. In Russian Formalism. Stephen Bann and John E. Bowlit (eds.). Edinburgh: Scottish Academic Press, p. ۳۴
- Todorov. T. (۱۹۷۳). Some Approaches to Russian Formalism. In Russian Formalism. Stephen, B & John E. Bowlit. (ed.). Edinburgh: Scottish Academic Press, p. ۱۱
- W. Tatarkiewicz. (۲۰۰۳). "Form in the history of Aesthetics" in Dictionary of the history of ideas, maintained by: The Electronic text center at the university of Virginia Library, p. ۲۱۷-۲۲۵.
- Wellek. R & Austin W. (۱۹۴۹). Theory of Literature. New York, p. ۱۴۰.
- Curtis, W. J. (۱۹۸۶). *Le Corbusier-ideas and forms*. London: Phaidon Press, p. ۱۱.
- Kent Bloomer- The Necessity for Ornament - lecture ۲۰۰۸-۱۰-۳۰, AA school of Architecture (https://www.youtube.com/watch?v=GzGkNCjT_pc)